

Gepubliceerd in: *Historica*, 30, 2, juni 2007, pp. 27-29.

Lopend onderzoek

Is de katholieke man wel een echte vent?

Suggesties voor onderzoek naar mannelijkheid, catholicisme en antiklerikalisme.

Jan Art en Thomas Buerman

Het is merkwaardig dat in de stortvloed aan *men's studies* er zo weinig publicaties bestaan over de wisselwerking tussen catholicisme en mannelijkheidsopvattingen. Over het belang van het protestantisme wordt namelijk veel onderzoek verricht. De terughoudendheid van katholieke historici zou deels kunnen toegeschreven worden aan de stellingnamen van het leergezag. Deze hebben moeite met het erkennen van de historische contextgebondenheid van bijvoorbeeld het priesterschap, binnen de *catholica*, een exclusief mannenberoep. De studie van historische veranderlijkheid van de mannelijkheidsopvatting in de katholieke Kerk wordt dan ook gedragen door diegenen die het 'natuurwettelijke' karakter van het binnen hun kring hegemonische manbeeld aanvechten: zij die de historiciteit van de klerikale celibaatsverplichting willen aantonen en de uitsluiting van de vrouw van het priesterschap als een historisch gegroeide, en dus herzienbare maatregel voorstellen.

Wat in 'Latijnse' ogen opvalt bij het lezen van de hoofdzakelijk Engelstalige historische literatuur rond het hegemonische en andere manbeelden is de vanzelfsprekendheid waarmee, kort uitgedrukt, de *WHASP* als het quasi enige Westerse ideale manbeeld wordt voorgesteld. Als Belgische contemporanisten, waarvan één reeds een goed deel van zijn activiteiten heeft gewijd aan het bestuderen van de katholieke zuil of *milieu* in de negentiende en vroege twintigste eeuw, en beiden in die zuil opgevoed, kan dit alleen verwondering wekken. Het ideale manbeeld dat de katholieke jongeling in de negentiende en vroege twintigste eeuw werd voorgehouden was dat van de ongehuwde priester of religieus, en, in tweede orde, dat van de katholieke huisvader. Een studie van het mannelijkheidsideaal in landen met een katholieke dominant zou daarom best beginnen met een bestuderen van het katholieke priesterideaal dat vele eeuwen hét criterium was waartegen andere mannelijkheidsinvullingen werden afgewogen. Er bestaat over het priesterbeeld een enorme literatuur: weinige 'beroepen' zijn zo indringend onderzocht wat achtergrond, opleiding, levensregel en concreet gedrag betreft als die van priester of religieus, en het zou de moeite lonen al die bronnen en studies vanuit genderperspectief te herlezen. Hoe zat het met de spanning tussen het monnikenideaal en dat van de seculiere priester? Was de klerikalisering van het katholieke mannelijkheidsideaal (en de daaraan beantwoordende devaluatie van de leek) altijd even sterk als in de 19de eeuw? Heeft de oproep van de Katholieke Actie, waarmee Pius XI in 1922 leken aanspoorde om onder leiding van priesters meer aan pastorale activiteiten te doen, ook zijn weerslag gehad op het door de Kerk voorgestane mannelijkheidsideaal?

De meeste van de bestaande bronnen en studies bespreken de geschiedenis van het priester- en religieuze ideaal aan de hand van informatie die door de instelling zelf werd gegenereerd. De gegevens die door de tegenpartij, de antipapisten in protestantse landen en de antiklerikalen in katholieke regio's, worden naar voor gebracht, worden minder dikwijls in rekening genomen. Nochtans kunnen ze, eenmaal de duidelijk polemische inslag weggefilterd, interessante facetten aan het licht brengen, zowel over het priester- en religieuze ideaal als over het ideaalbeeld van de antiklerikalen en antipapisten zelf.

Vele aanvechtingen van het katholieke hegemonische manbeeld zijn onder te brengen onder de noemer 'antiklerikaal'. Dit opent wijde onderzoeksperspectieven, want al dateert het

woord uit de vroege negentiende eeuw - en zou het een Belgisch neologisme zijn - de attitude dateert al van zolang er een of andere vorm van klerikalisme kon waargenomen worden en heeft dus zijn wortels in een ver verleden. Bij nader toezien zou zo ieder geschil tussen de wereldlijke en geestelijke macht, en tussen (de vele!) reformaties en contrareformaties in de geschiedenis van West-Europa verdienen ook vanuit genderperspectief, en misschien als een strijd tussen mannelijkheidsopvattingen, bekeken te worden. In wat volgt wordt snel getoetst in hoeverre de gecombineerde zoekterm 'mannelijkheid-antiklerikalisme' resultaten oplevert wanneer naar de negentiende eeuw wordt gekeken.

Tijdens de *culture wars* van de negentiende eeuw werd niet alleen rationeel over en weer geargumenteed, maar speelden, zoals in alle grote ideologische confrontaties, ook wat de Franse historicus René Rémond noemt "des réactions instinctives, des craintes ataviques et des sentiments élémentaires du grand nombre". Dit geldt zeker voor de antiklerikale geschriften die in katholiek Franstalig Europa tijdens de negentiende eeuw circuleerden. Alhoewel het volgens de aan de katholieke universiteit van Leuven gepromoveerde historicus Achille Erba dikwijls ging om rationeel gestructureerde, historisch toegelichte en goed geargumenteerde weerleggingen van aanspraken van het negentiende-eeuwse pausdom, betrof het vaak ook karikaturale vertekeningen die meer vertellen over degene die ze neerschrijft dan over datgene dat wordt geheld. Als zodanig kunnen die teksten gelezen worden als het negatief van het ideale antiklerikale manbeeld, als een verwoording van de angsten van die man en lichten ze in over hoe het katholieke ideale manbeeld - want dat was de priester als *alter Christus* toch - werd gepercipieerd en in een bepaald segment van de publieke opinie werd voorgesteld.

Het negatief van de ideale antiklerikale man

Een kernthema binnen de klerikaal-antiklerikale pennenstrijd was het onderwijs, meer bepaald het middelbaar onderwijs dat in de negentiende eeuw zo goed als alleen voor jongens bestond. In de ogen van de antiklerikale polemisten werkt het katholieke middelbaar onderwijs, door het bij de leerlingen benadrukken van de paus als hoogste autoriteit, *denationaliserend*. Het levert slechte Fransen of Belgen af die zich in geweten konden verplicht voelen de wetten van hun land te overtreden en hun geloofsbelang op het nationale lieten primeren. Een echte man daarentegen moet een *patriot* zijn, die zich onvoorwaardelijk naar de wetten van zijn land voegt en bereid is zijn leven voor zijn vaderland te geven.

Volgens de polimisten werkt het katholieke onderwijs ook *deviriliserend*: het cultiveert de gelatenheid, passieve volgzaamheid en blinde gehoorzaamheid. Een 'echte' man moet daarentegen zin voor verantwoordelijkheid, initiatief en zelfontplooiing worden bijgebracht en hij moet blijk geven van grote wilskracht.

De colleges leveren *onredelijke* jongelui af, dogmatici, onverdraagzame fanatici aan wie het tegennatuurlijke celibaat als hoogste levensstaat wordt voorgehouden. Een levensstaat die nochtans, zeker in zijn kloosterlijke belevingsvorm, eigenlijk het oorkussen van de duivel vormt. Het zich niet willen inschakelen in het 'echte' beroepsleven leidt tot luiheid en nietsdoen, en om aan de behoefte die daaruit voortkomt te ontsnappen, tracht de bedelende kloosterling op alle manieren, o.m. door het in de wacht slepen van erfenissen, geld van de goegemeente af te troggelen. Wereldafwijzing en celibaat liggen bovendien aan de oorsprong van vele klerikale ondeugden zoals heerszucht en kindermisbruik. Volgens Rémond muntte de ideale jongeman daarentegen in de ogen van de antiklerikaal uit door zijn geloof in de rede, de wetenschap en de vooruitgang, door zijn verlichte verdraagzaamheid en laat zijn menselijke natuur door arbeid en in echtelijke liefde tot volle ontplooiing komen.

Ook het publiceren van karikaturen was een onderdeel van de klerikaal-antiklerikale controverse. Een snelle blik op karikaturen gericht tegen de invloed van de geestelijkheid, aan de hand van een studie van de Franse historicus Michel Leroy, levert alvast het inzicht op dat volgens antiklerikalen de geestelijke hetzij tot het endomorfe, meer gezette lichaamstype

behoort, hetzij tot de leptosome, magere soort en dus niet over de derde en laatste, de mesomorfe, atletische gestalte zou beschikken, het klassieke ideaal.

Antiklerikale angsten

De angsten van de antiklerikale man komen vooral aan de dag wanneer de invloed van de priester in zijn rol als biechtvader of geestelijk directeur op de vrouw ter sprake komt. Jules Michelets *Du prêtre, de la femme et de la religion* uit 1844, aangehaald door Leroy en Geoffrey Cubitt, vormt hier de oertekst. Daar waar in de 18de eeuw de biechtstoel werd voorgesteld als de plaats waar de geestelijke zijn penitent daadwerkelijk verleidde, komt bij Michelet en zijn epigonen de geestelijke invloed die de biechtvader over de biechteling verwerft centraal te staan. Er wordt gesteld dat de biechtvader een wig drijft tussen vader en kinderen en tussen man en vrouw. Meisjes worden het klooster ingelokt en moeders worden aangezet om hun zoons naar katholieke scholen te sturen, ook al denkt de vader daar anders over. Het patriarchale gezag van de man als gezinshoofd wordt aldus ondergraven...tot in het bed. Dat laatste wordt, veelzeggend, slechts zelden expliciet tot uitdrukking gebracht. Een uitzondering: "The husband imagines himself in private with his wife: he is wrong: the *directeur* is present as a third party. The *Directeur* 's thoughts reach into the bedroom, into the alcove, slide into the bed between husband and wife and there watch and supervise the most secret privileges of wedlock" zo schrijft Génin al in 1844 (geciteerd bij Cubitt, 1993, p. 238). Michelet echoot hem het jaar daarop al in veel bedektere bewoordingen: " It is necessary (...) that we do not find (...) that our wife or our child do not tell us **on the pillow** (onze nadruk, JA en TB) a lesson they have learnt and the words of another man" (Ibidem). Dat in dat bed niet alleen over schoolkeuze of de keuze van de levensstaat van de kinderen wordt gediscuteerd ligt nochtans voor de hand maar wordt in de negentiende-eeuwse polemiek zelden zoals hiervoor geëxpliciteerd. Gelet op de obsessionele aandacht van de negentiende-eeuwse biechtvader voor het *sexum* zal ook wel over de echtelijke betrekkingen van gedachten gewisseld zijn. De houding van de biechtvaders t.o.v. het toepassen van anticonceptieve praktijken was in de negentiende eeuw resoluut afwijzend, maar volgens de Belgische historicus Jean Stengers werd de vrouw in deze aangelegenheden als onwillig en machteloos slachtoffer en dus vergeeflijk aanzien, terwijl de man, als rechthebbende op het lichaam van zijn vrouw, als de eigenlijke zondaar. De klerikale vijandigheid t.o.v. al wat naar lichamelijk genot zweemde, moet de verlangens van menig echtgenoot die met een devote vrouw het bed deelde, doorkruist hebben. En misschien vice versa. Het is niet onwaarschijnlijk dat hier een van de diepste motivaties ligt van het - quasi altijd mannelijke - antiklerikalisme (en misschien ook, maar dat is een ander verhaal, een van de oorzaken van de fameuze 'dubbele moraal' van de bourgeois). De priester is de man die de lekenman treft in datgene wat deze tot de kern van zijn mannelijkheid rekent: de seksuele betrekking met zijn vrouw. De priester, en bij uitbreiding iedere man die aan de priesterlijke richtlijnen gevolg geeft, is in de ogen van de antiklerikaal niet alleen door zijn seksuele abstinentie slechts een halve man, een tegennatuurlijk wezen, hij is ook een tegenstander die de echtgenoten in hun 'natuurlijke' rechten dwarsboomt. Zo bekeken gaat de klerikaal-antiklerikale strijd in de negentiende eeuw niet alleen over de scheiding van Kerk en Staat, over het nut van orden en congregaties of over de inspraak van de geestelijkheid in het onderwijs, maar is er ook een strijd gaande tussen mannen om de vrouw en gaat het om een botsing tussen verschillende ideale manbeelden.

Maar het volstond blijkbaar in bedekte bewoordingen op die dimensie van het conflict te alluderen, vermits het algemeen geweten was. De Engelse historicus Roger Magraw besluit na lezing van de vele monografieën die aan het kerkelijke leven op het negentiende-eeuwse platteland werden gewijd: "Anticlericalism may be viewed as an expression of *machismo*. Not only was churchgoing seen as diminishing manhood and independence, but the priest was viewed with suspicion as a rival to the husband, as a threat to a man's control over his

womenfolk. In particular men resented the use of the confessional to ban birth-control.” (Magraw, 1987, p. 361) De historici Louis Pérouas en Ralph Gibson komen in bepaalde publicaties tot een zelfde besluit.

Een merkwaardige ommissie

Leren de antiklerikale schrijfsels ons ook iets over het klerikale ideaalbeeld? Het verwijt van ‘gelatenheid, passieve volgzaamheid en blinde gehoorzaamheid’ verdient zeker uitgediept te worden. Gehoorzaamheid en onderworpenheid aan het gezag zijn namelijk ook in kerkelijke bronnen, zij het in positieve bewoordingen aan de orde. Daarnaast is het ontbreken van zin voor avontuurlijkheid een terugkerende trek bij zaligverklarde religieuzen waarvan het persoonlijkheidsprofiel door Jan Art en Filip De Fruyt werd onderzocht. Maar binnen het bestek van deze korte verkenning willen we hier alleen wijzen op de afwezigheid van een verwijt binnen het negentiende-eeuwse antiklerikale discours dat vandaag wél wordt geformuleerd door critici van het katholieke priesterbeeld. Namelijk de vrouwonvriendelijkheid, de misogamie die kenmerkend voor de geestelijkheid zou zijn. De negentiende-eeuwse antiklerikalen vermoeden integendeel een onderlinge verstandhouding en wederzijds begrip, zelfs een duister verbond tussen de priester en de vrouw tegen de heerschappij van de patriarch. Het lijkt inderdaad niet onwaarschijnlijk dat het althans in principe asexuele of seksueel ongevaarlijke karakter van de door gelofte levenslang celibataire priester ruimte liet voor een andere man-vrouw verhouding dan deze die in ‘de wereld’ gold. Een vrouw kon met haar biechtvader over zaken praten die in een gesprek met een ‘gewone’ man hoe dan ook niet onder woorden mochten worden gebracht. Het zou de moeite lonen na te gaan in hoeverre die onderlinge openheid ook als een eigenschap van de verhouding tussen een katholieke man en zijn echtgenote als ideaal werd voorgehouden. Als dat inderdaad het geval zou blijken te zijn, dan zou de ideale katholieke man in een belangrijk opzicht verschillen van de hegemone, negentiende-eeuwse patriarch.

Conclusie

We hopen met dit kort stuk aangetoond te hebben dat het katholieke manbeeld, dat voor bepaalde groepen en bepaalde landen in de negentiende eeuw toch voor het hegemone mocht doorgaan, in nogal wat opzichten afweek van dat van de *WHASP*, en bij uitbreiding, van dat van de antiklerikale fractie binnen de publieke opinie, zeker als men ervan uitgaat dat in het katholieke milieu de priester of religieus als de ideale man werd voorgehouden. Dit bevestigt de al door anderen geponeerde stelling dat er van (*Western*) *masculinities* (onze nadruk, JA en TB) dient gesproken te worden, en de strijd tussen de mannen onderling nadere aandacht verdient. Een vluchtige excursie in Franstalige negentiende-eeuwse antiklerikale literatuur toont dat dit geenszins een buiten beschouwing laten van de verhouding tussen man en vrouw betekent: ze blijkt in het centrum van de onderlinge mannenstrijd te staan. *Cherchez la femme*, zoals altijd. In hoeverre dit ook geldt voor anderstalige antiklerikale geschriften verdient te worden onderzocht.

Jan Art (Universiteit Gent) is gewoon hoogleraar Nieuwste Geschiedenis. Hij publiceerde over de culturele en religieuze geschiedenis van de negentiende en twintigste eeuw.

Thomas Buerman (Universiteit Gent) is een onderzoeksmedewerker van het project “Op zoek naar de goede katholieke M/V. Feminisering en masculiniteit in het katholicisme in België sinds de vroegmoderne tijd (ca. 1750-1950)” van het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek - Vlaanderen. Hij bereidt een proefschrift voor over de katholieke inspanningen om via middelbaar onderwijs ideale katholieken te vormen.

Literatuur

Jan Art en Filip De Fruyt, 'Psychological history: towards a profile of the beatified catholic', in: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXXI (2001), pp. 5-25.

Robert W. Connell, *Masculinities*. Cambridge, 2005.

Geoffrey Cubitt, *The jesuit myth. Conspiracy theory and politics in nineteenth-century France*. Oxford, 1993.

Achille Erba, *L'esprit laïque en Belgique sous le gouvernement liberal doctrinaire (1857-1870) d'après les brochures politiques*. Louvain, 1967.

Ralph Gibson, 'Le Catholicisme et les femmes en France au XIXe siècle', in: *Revue d'Histoire de l'Eglise de France*, 74 (1993), pp. 61-93.

Michel Leroy, *Le mythe jésuite. De Béranger à Michelet*. Paris, 1992.

Roger Magraw, 'Popular anticlericalism in nineteenth-century rural France', in: J. Obelkevich, *Disciplines of faith. Studies in religion, politics and patriarchy*. Londen, 1987, pp. 351-371.

Louis Perouas, *Refus d'une religion, religion d'un refus en Limousin rural 1880-1940*. Paris, 1985.

René Remond, *L'anticlericalisme en France de 1815 à nos jours*. Paris, 1999.

Jean Stengers, 'Les pratiques anticonceptionnelles dans le mariage au XIXe et XXe siècle: problèmes humains et attitudes religieuses', in: *Revue belge de philologie et d'histoire*, XLIX (1971), pp. 403-481.